

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	31.12.2019
Received / Makale Geliş	12.11.2019	Published / Yayınlanma	31.12.2019

TASAVVUF'TA MÂRİFETULLAH DÜŞÜNÇESİNİN HİCRÎ V. YÜZYILA KADAR GELİŞİMİ¹

THE DEVELOPMENT OF THE THOUGHT OF MARİFETULLAH IN SUFISM UNTIL THE 5TH CENTURY

Dr. Öğr. Üyesi Fehmi SOĞUKOĞLU

Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Gaziantep / TÜRKİYE,
ORCID: 0000-0001-8994-630X

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1702>

Reference: Soğukoğlu, F. (2019). Tasavvuf'ta mârifetullah düşüncesinin hicrî V. yüzyıla kadar gelişimi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(48), 4665-4669.

ÖZET

“Ben Cinleri ve insanları bana kulluk etsinler diye yarattım.” âyeti gerek kelâmcıların ve gerekse sûfilerin âlem tasavvuruna yön vermiştir. Kelâmcıların ilgili âyetten hareket ederek “Allah Teâlâ'nın ilk farz kıldığı şey mârifetullahtır.” görüşü sûfilerce de benimsenmiş ve sûfiler bunun üzerine mârifetullah düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Onlara göre mârifetullah önce akli istidlâllerle başlamaktadır. Ancak matlûb olan mârifetullah, müşâhade ve ilhâm yoluyla elde edilmektedir. Tasavvufî düşüncede mârifetullahın, onların düşünce sisteminin temelinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Sûfilerin mârifetullah konusunu iki ayrı yönden inceledikleri gözlemlenmektedir. Buna göre birinci yöne göre mârifetullah, Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarını bilmek ve bunlara inanmaktır. İkinci yön ise bu bilgilerin kişide yakîn oluşturması ve kişinin Allah Teâlâ'yı hakkıyla bilmesidir. Bu makalede, Muhâsibî, Tirmizî, Serrâc, Mekkî, Kelâbâzî, Kuşeyrî ve Hücvîri'nin söylemlerinden tasavvufî düşüncede mârifetullah konusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tasavvuf, Mârifetullah, İstidlâl, Nefis Tezkiyesi.

ABSTRACT

The Quran verse "I have created the jinn and the people only that they may worship me" (51:56) directed both the Kalam scholars and the Sufis's envision of the universe. Acting on the relevant Quran verse, the Kalam scholars state "The first thing Allah Almighty makes fard (religious duty) is the mârifetullah (knowing and recognizing Allah)" opinion, which was adopted by Sufis and the Sufis then put forward the ideas of mârifetullah. According to Sufis, mârifetullah first begins with mental inferences. However, the desired mârifetullah is obtained through observation and inspiration. In Sufi thought, it is understood that mârifetullah is at the basis of their thought system. It is observed that the Sufis examined the issue of mârifetullah in two different ways. According to the first method, it is to know and believe in God's existence, oneness and attributes. The second way is for the person to know God Almighty with certainty. In this article, the subject of mârifetullah in Sufi thought from the discourses of Muhâsibî, Tirmizî, Serrâc, Mekkî, Kelâbâzî, Kuşeyrî and Hücvîri was examined.

Key Words: Theology, Sufism, Marifetullah, Inference, Purification of the self.

1. GİRİŞ

Allah Teâlâ'yı bilmek bütün dinlerin temelinde bulunan, insanların ulaşması gereken yaratılışın önemli amaçlarından bir tanesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin Allah Teâlâ'yı bilmeyi arzuladığı ve bu konuda çeşitli istidlâller ürettiği aktarılmaktadır. Bu konuda özellikle Hz. İbrahim'in Allah Teâlâ'yı bulmak için ürettiği akli metot ilgi çekicidir (el-En'âm 6/76). Bu bağlamda peygamberlerin öncelikle istidlâlle Allah Teâlâ'yı buldukları, daha sonrasında, Allah Teâlâ onları seçmesiyle, O'nun hakkındaki bilgilerinin kemâle doğru gittiği görülmektedir. Sözgelimi Hz. Peygamber öncelikle putların ilah

¹ Bu makale *Sûfi ve Şiilerde Bilgi Anlayışı (Doğuşundan V/XI. Yüzyıla Kadar)* isimli doktora tezinden üretilmiştir

olamayacağını bilmiştir, akabinde mağarada tefekküre dalarak Allah Teâlâ'yı bulmuştur, daha sonra Allah Teâlâ'nın özel ikramına nail olarak Allah Teâlâ'nın meleklerden elçileriyle görüşmüş ve Allah Teâlâ hakkındaki bilgisi Mi'racla birlikte daha üst bir noktaya ulaşmıştır.

Mârifetullah konusunda İslâm'ın zorunlu kabul ettiği, bir kimsenin Allah Teâlâ hakkında asgarî bilmesi gereken hususların sınırı kelâmcılar tarafından çizilmiştir. Nitekim imanın en önemli esası Allah Teâlâ'ya imandır ve bunun gerçekleşmesi için Allah Teâlâ hakkında belli bir bilginin kişide oluşması gerekir. Bazı kelâmcıların Allah Teâlâ'ya imanı onu bilmek olarak yorumlamaları da, mârifetullah konusuna kelâmcıların verdiği önemin anlaşılması açısından yeterlidir.²

Kelâmcılar mârifetullah konusunu Allah Teâlâ'nın insanlara farz kıldığı ilk emir olması cihetiyle ele alırlar (Şasa, 2018, s. 155). Bu konuda Mâtürîdî, Eş'arî ve Mutezilî söylem arasında pek bir fark yoktur (Bâkılânî, 2000, s. 13; Abdülcebâr, 1996, s. 39). Onların mârifetullaha ulaşmadaki yegâne metodları ise kalamî usûl olarak niteleyebileceğimiz, nazar ve istidlâl metodudur. Bu durum ilk kelâmî eserlerden itibaren açıkça görülmektedir.

İmam Mâtürîdî Allah Teâlâ'nın gerçek anlamda, her yönden bilinemeyeceğini, yaratılmışların buna güç yetiremeyeceğini belirtir (Mâtürîdî, 2005, VIII: s. 794). Ona göre kişi için yeterli mârifetullaha, nazar ve istidlâl yoluyla ulaşılır. O, bu hususta gaibin şahide kıyas edilmesini önerir (Mâtürîdî, 2005, IX: s. 462). Bunun yanında o, kişinin mârifetullaha ulaşmasını insanın yaratılış fitratıyla da ilişkilendirir.³ Bu bağlamda “Allah insanı kendi fitratı üzere yarattı.” (er-Rûm 30/30)⁴ âyetiyle “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar, anne-babası onları Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır.” (Buharî, el-Cenâiz, 92; Müslim, Kader, 22) hadisindeki fitratı mârifetullaha erişme kabiliyeti olarak görür (Mâtürîdî, 2005, VIII: s. 271).

İmâm Mâtürîdî'nin sûfî söyleme yakın sayılabilecek yaklaşımlarının olduğu anlaşılmaktadır. O mârifetullah konusunda “Kendini bilen rabbini bilir.” sözünün birçokları tarafından kabul edildiğini ancak onu tanımanın şekli üzerinde farklı görüşler ileri sürüldüğünü belirtir. O, bu konuda iki farklı yaklaşım kabul etmiştir. Birincisi; insanın yaratılışına bakarak Allah Teâlâ'nın Kadîr, ceble maruz kalmayan bir âlim, yönetişinde alternatifi ve rakibi bulunmayan bir Cebbâr olduğunu bilmesidir (Mâtürîdî, ty, s. 130). İkincisi; kişinin ruhuna dair bilgi sahibi olmasıdır. Ancak o birinci yaklaşımda bulunmanın kişi için yeterli olacağını belirtir (Mâtürîdî, ty, s. 132). Mâtürîdî'nin bu görüşünün sûfî düşünceye kapı araladığı söylenebilir.

2. TASAVVUF'TA MÂRİFETULLAH VE ÖNEMİ

Mârifetullah kavramı, tasavvufî düşünce tarihi boyunca sûfilerce çokça önemsenen konulardan bir tanesidir. Sûfiler, insanın bu dünyada ulaşılması gereken yegâne amacı, mârifetullaha erişmek olarak görürler. Onlara göre bu bilgiye ulaşmak Allah Teâlâ'nın insanı ve kâinatı yaratmaktaki murâdıdır. Onlar bu hususta Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetinden çeşitli deliller ortaya koyar. Âyet-i kerimede buyrulan: “Ben Cinleri ve İnsanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım.” (ez-Zâriyât 51/56) âyetindeki kulluk etmek ifadesi, bilmek olarak yorumlanmaktadır. Bu yorumu ilk İbn Abbas'ın yaptığı kabul edilir (Aclûnî, 1988, II: s. 132).

Sûfî düşüncede bu âyetin bu yöndeki tefsiri ilk dönemden itibaren kendisini gösterir. Sülemî ve Kuşeyrî tefsirlerinde âyetin bu yorumundan bahsetmezken, Kuşeyrî *Risâle*'de Ruveym b. Ahmed (303/915-16)'in Allah'ın farz kıldığı ilk şeyin mârifet olduğuna bu âyeti delil getirdiğini zikreder (Kuşeyrî, 2001, s. 41). Bu âyetle istidlâl sonraki dönemlerde daha da yaygınlık kazanmış ve sadece sûfilerle sınırlı kalmamıştır. Birçok kelâmcının da, kula ilk farz kılınan nedir sorusunu, bu âyeti delil getirerek, Allah Teâlâ'yı bilmek olarak yanıtladığı görülmektedir (Bâcûrî, 1972, s. 43; Bâbertî, 2011).

Sûfiler sonraki dönemlerde bu âyetten çıkarılan manayı kendi aktardıkları bazı hadis rivayetleriyle de destekleyerek, mârifetullahın mahiyetini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu konuda zikredilen hadislerin başında “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek diledim ve bilinmek için mahlûkatı yarattım.” kudsî hadis rivayeti gelmektedir. Aclûnî, bu rivayetin bilinen bir senedinin olmadığını söylese de manasının doğru

² “Kelâmî açıdan tarihi kökenlerini araştırdığımızda iman-bilgi ilişkisini en çok vurgulayan kişinin Cehm b. Safvân olduğu görülmektedir” (Bkz. Sönmez, 2005, s. 234).

³ Fitrat üzere yaratılış konusunda çeşitli görüşler ileri sürülür. Bunlar genel olarak 1- İslâm üzere yaratılış, 2- Elest'teki marifet ve iman üzere yaratılış, 3- İman ve küfür üzere yaratılış 4- Doğuştan dine yetenekli olarak yaratılış olarak tasnif edilir. Bkz. Akçay, 2002, s. 63-87.

⁴ “Öyleyse sen yüzünü Allah'ı birleyen (bir hanif) olarak dine, Allah'ın o fitratına çevir; ki insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışı için hiç bir değiştirme yoktur. İşte dimdik ayakta duran din (budur). Ancak insanların çoğu bilmezler.”

olduğunu belirtmiştir (Aclûnî, 1988, II: s. 132). Yukarıdaki âyette geçen ibadet ifadesi bilmek olarak te'vil edildiğinde bu rivayetin anlamı doğru olarak kabul edilebilir.

Sûfî düşüncede mârifetullah konusu yukarıda zikredilen âyet merkezinde geliştiği tespit edilebilir. Dolayısıyla “sûfîler varlığın illetini Allah Teâlâ’yı bilmek olarak kabul etmektedirler” şeklinde bir yargı oluşturulabilir. Bu da onların insan ve âlem tasavvurlarını bu esas üzerine bina etmelerine yol açmıştır. Bu noktadan hareketle “Sûfîlerin dünyadan yüz çevirerek zâhidliğe meyletmeleri, zikir ve evradlar çekmeleri hep bu gayeyi elde etmeye yöneliktir.” diyebiliriz. Bu, “Sûfî düşüncenin temeli, mârifetullahı ulaştırmaktır.” şeklinde de özetlenebilir. Bu durum, tasavvuf tarihi boyunca hemen her sûfîde çeşitli şekillerde görülmektedir.

Sûfîlerin mârifet orjinli hayat felsefesinden ötürü, bu bilgiye ulaşma yollarına da özel ilgi duydukları görülmektedir. Onların bu bilgiye ulaşmadaki metotları “*Nefsini bilen rabbini bilir.*” (Aclûnî, 1988, II: s. 262) hadis rivayeti çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. İbn Arabî'nin bu hadisin rivayet olarak sahih olmadığını ancak keşifle bu hadisin sahihliğinin sabit olduğunu zikretmesi (Aclûnî, 1988, II: s. 262), bu rivayetin ilk dönem sûfî düşüncesinde yeri olmadığını akıllara getirirse de öyle değildir. Nitekim İsfahânî *Hilye*'de Sehl b. Abdullah'a “Nefsini bilen rabbini bilir ne demektir?” şeklindeki bir soruya cevap verdiği bilgisini aktarır (İsfahânî, 1988, X: s. 208). Bu söz Yahya b. Muâz'a da isnat edilmektedir (Aclûnî, 1988, s. 262). Tespit ettiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in bu söze yakın bir hadisi vardır. Mâverdî *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* isimli eserinde Hz. Âişe'den “İnsan rabbini ne zaman bilir? diye sorulduğunda Hz. Peygamber: “Nefsini bildiği zaman.” rivayetine yer vermektedir (Mâverdî, 1985, s. 87). Bu rivayetlerde bizim önemseydiğimiz husus hadisin isnad açısından sıhhat derecesinden çok ilk beş asırda sûfîler açısından kabulüdür ve yukarıdaki aktarımlardan bu yorumların o dönemde varlığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

3. SÛFÎLERİN MÂRİFETULLAH HAKKINDAKİ SÖYLEMLERİ

Muhâsibî insanlığa verilen en büyük nimeti Allah Teâlâ'nın evliyasına kendisini bildirmesi olarak görür (Muhâsibî, ty, s. 29) Ona göre insanlar Allah Teâlâ'yı bildikleri ölçüde diğer insanlardan üstün olurlar. O, bu konuda Hz. Peygamber'in “İnsanlar mârifetle birbirlerine üstün kılınır.” rivayetine yer verir (Muhâsibî, 1991, s. 174). Ayrıca, Hz. Ömer vefat ettiğinde oğlu Abdullah'ın “ilmin onda dokuzu gitti.” dediğini nakleder. Ona göre bu rivayette “giden ilimden” maksat mârifetullahtır (Muhâsibî, 1991, s. 174).

Muhâsibî *Kitâbü'l-ilm* isimli kitabında ilmi üç kısma ayırır. Buna göre ilmin en alt seviyesi helal ve haramları bildiren zâhir ilimdir. İkincisi âhîret ahkâmını anlatan bâtın ilmidir. En üstün olanı ise Allah Teâlâ'yı bilmektir (Muhâsibî, 1975, s. 81). Ona göre mârifetullah hususunda bilgi eksikliği olan kimsenin ibadetleri de o ölçüde noksandır (Muhâsibî, 1991, s. 81). Bu düşünce, onun dünyaya bakışının bilgi eksenli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hakîm et-Tirmizî, imanın kuvvetiyle mârifetullah derecesi arasında irtibat kurar. Ona göre, Allah Teâlâ bir kimsenin imanını kuvvetlendirirse o kimsede, Allah bilgisi de artar (Tirmizî, 1993, s. 16). Bu söylemlerden, onun önermiş olduğu velâyet anlayışının mârifet üzerine bina edildiği anlaşılmaktadır. O, bu hususta açıkça velînin ilminin aklî istidlâllere dayanmayıp rabbânî-vehbî olduğunu söyler (Tirmizî, 1977, s. 16). Netice itibarıyla, ona göre Allah Teâlâ'yı tam olarak ancak velîler anlayabilir (Tirmizî, Ty, s. 16).

Serrâc, Tirmizî'nin görüşlerine katılmakla birlikte mârifetin en üst noktalarına da vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Hz. Ali'ye “Rabbini görüyormusun?” diye sorulduğunda, “Görmediğim rabbe mi ibadet ediyorum sanıyorsunuz!” dediğini aktarır. O, bu konuda “Kalp gördüğünü yalanlamadı” (en-Necm 53/11). âyetini delil olarak zikreder. Onun bu söylemlerinden, mârifetullahın üst basamaklarında kişi, Allah Teâlâ'yı kalple görür sonucu çıkmaktadır. Ona göre mârifetin en üst noktası da burası olmalıdır (Serrâc, 1960, s. 426).

Kelâbâzî gerçek mârifetullahı akıl ve istidlâl yoluyla ulaşılamayacağını savunur. O, sûfîlerin Allah Teâlâ'yı bilmenin tek yolunun yine Allah Teâlâ olduğunda icmâ ettiklerini söyler. Bu hususu açıklarken, İbn Atâ'dan aklî istidlâllerle ancak ubudiyetin ispat edilebileceği, bu metodla rububiyete işaret edilemeyeceği rivayetini aktarır (Kelâbâzî, 1993, 68-69). O, aklî istidlâl ve kalbe doğan mârifetullahla ilgili avam-havas ayrımı yaparak, avamın mârifetullahı eşya yoluyla ulaşabileceğini, havasın ise direk

Allah Teâlâ'nın bildiriyle Allah Teâlâ'yı bulacağını belirtmektedir (Kelâbâzî, 1993, 70). Ona göre havasın mârifete ulaşmasında esbaba yer yoktur. (Kelâbâzî, 1993, 71). Ebû Tâlib el-Mekkî'nin de mârifet konusuna yaklaşımının Kelâbâzî'yle aynı olduğu görülmektedir (Mekkî, 2005, I: s. 392, 397).

Sülemî ve Kuşeyrî mârifetullahla ilgili ilk dönem sûfîlerin görüşlerinin yukarıdaki görüşlerle aynı olduğuna dair birçok rivayet aktarmaktadır. Sülemî bu konuda Hz. Peygamber'den çeşitli rivayetlere de yer verir. Buna göre; Hz. Peygamber'e rabbini nasıl bildiği sorulunca o, rabbini bir şeyle değil, her şeyi rabbiyle bildiğini söyler. Benzer bir rivayette Ebu'd-Derdâ'nın Hz. Peygamber'den mârifetullahı sorduğunu, Hz. Peygamber de ona aynı soruyu Hz. Cebrâil'e sorduğunu, Hz. Cebrâil'in de Allah Teâlâ'ya sorduğunu, Allah Teâlâ'nın "O benim sırlarımdan bir sırdır. O sırrı layık olmayanda koymam." buyurduğunu söyler (Sülemî, 1999, s. 30). Yusuf b. Hüseyin, Cüneyd el-Bağdâdî, Şiblî, Nûrî ve Zünnûn'un da mârifetullah konusunda benzer bilgiler nakledilmektedir (Sülemî, 1999, s. 30-32; Kuşeyrî, 2001, s. 475).

Sûfîlerin bilgi teorisi yukarıdaki bilgilerin de gösterdiği üzere mârifetullah kavramı çerçevesinde şekillenmektedir. Onların mârifetullahı erişmek için ortaya koyduğu bilgi anlayışı kelâmî bilgi olarak kabul edebileceğimiz nazar ve istidlâlden farklılık arz etmektedir. Bu noktadan hareketle, sûfîlerde sıradan insanların bilgi kaynağı nazar ve istidlâl olarak görülürken, velîlerin bilgi kaynağı esbab dışı, kerâmetle olduğu anlaşılmaktadır.⁵

4. SONUÇ

Tasavvufî düşüncede mârifetullah konusu, düşünce sisteminin orjiniinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Sûfîlerin ikili mârifetullah algısı kurdukları gözlemlenmektedir. Buna göre mârifetullahın ilk basamağını Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarını bilme ve inanma oluşturur. Bu mârifet inanan bir kimsede asgarî düzeyde var olması gereken zorunlu bir mârifettir. Tasavvufî açıdan; sıradan insanların mârifetini, bunların oluşturduğu kabul edilebilir.

Mârifetullah konusunda ikinci basamak; ilâhî bilgiye hakikî anlamda ulaşma çabasıdır. Bu mârifet aklı istidlâllerin üzerinde, Allah Teâlâ'yı derunî bir şekilde bilme gayreti olarak da düşünülebilir. Buna ancak Allah Teâlâ'nın kendisini bildirmesiyle ulaşılır. Sûfîler buna belli bir çabanın neticesinde nefsinin tezkiye eden bir kimsenin kalbinde oluşan Allah bilgisi olarak görür. Bu bilginin ism-i azamî da içerdiği, bazı sûfîler tarafından dile getirilmektedir.

Bu bilgiyle iman arasında özel bir bağlantı kurulabilir. Sûfîlere göre imanın en olgun hali diyebileceğimiz, imanın hakka'l-yakîn bir ölçüye ulaşması, bu bilginin merkezine ulaşmakla mümkündür. Bu bağlamda "imanın kemâle ulaşması hakikat bilgisine ulaşmakla olur." şeklindeki bir yargının ortaya konulması sûfî düşünce açısından mümkün görülmektedir.

KAYNAKÇA

ABDÜLCEBBÂR, K. (1996). *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetü vehbe.

ACLÛNÎ, İ. (1988). *Keşfü'l-hafâ*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye.

AKÇAY, M. (2002). *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu*. İstanbul: Işık Yayınları.

BÂBERTÎ, E. (2011). *Şerhu Akîdetu Ehli'sünneti ve'l-cemâa*. İstanbul: Bereket Yayınları.

BÂCÛRÎ, İ. (1972). *Şerhu cevharati't-tevhîd*, yy.

BÂKILLÂNÎ, E. (2000). *el-İnsâf*. Kahire: el-Mektebetü'l-ezheriyye li't-turâs.

BİÇER, R. (2001). Ebu Bekir İbnü'l-Arabî'nin Gazzalî'nin Tasavvufî Görüşlerine Eleştirel Yaklaşımı. *EKEV Akademi Dergisi*, (2), 207-220.

BUHÂRÎ, M. (2012). *Câmiü's-müsnedi's-sahih*. Beyrut: Dârü't-te'sil, Beyrut.

İSFAHÂNÎ, E. (1988). *Hilyetü'l-Evliya*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye.

KELÂBÂZÎ, E. (1993). *Et-Tearruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Darü'l-kutubi'l-ilmîyye.

⁵ Bu konuda ayrıca bkz. Biçer, 2001, s. 215.

- KUŞEYRÎ, A. (2001). *Er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye.
- MÂTÜRÎDÎ M. (2005). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye.
- MÂTÜRÎDÎ M. (Ty). *Kitabü'ü-tevhîd*. İskenderiyye: Dârü'l-camiâti'l-Mısıriyye.
- MÂVERDÎ, E. (1986). *A'lâmü'n-nübüvvet*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye.
- MÂVERDÎ, E. (1985). *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*. Beyrut: Dârü'ikra.
- MEKKÎ, E. (2005). *Kûtu'l-kulûb*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye.
- MUHÂSİBÎ, H. (1971). *el-Aklu ve fehmu'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-fikr.
- MUHÂSİBÎ, H. (1975). *Kitabü'l-ilm*. Cezair: el-Mektebetü'l-vataniyye.
- MUHÂSİBÎ, H. (1991). *Âdâbü'-Nüfûs*. Kahire: Dârü's-selâm.
- MUHÂSİBÎ, H. (Ty). *Muatabatü'n-nefs*. Kahire: Dârü'l-i'tisâm.
- SERRÂC, E. (1960). *Lüma'*. Mısır: Darü'l-kütübi'l-hadise.
- SÖNMEZ, V. (2005). İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(1), 229-247.
- SÜLEMÎ, E. (1999). *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*. Beyrut: Dârü'l-cîl.
- ŞASA, M. (2018). *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- TİRMİZÎ, E. (1993). *Edebü'n-nefs*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısıriyye el-Lübânîyye, 1993.
- TİRMİZÎ, E. (1977). *Ma'rifetü'l-esrâr*. Kahire: Dârü'n-nehdati'l-arabiyye.
- TİRMİZÎ, E. (Ty). *Hatmü'l-evliya*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katalûkiyye.